

‘Zowel spiegel als vergezicht’

Het engagement van Frans Kellendonk

Lang voordat het bon ton was, uitte hij kritiek op ‘de luie suggestie’ van de multiculturele samenleving. Zijn roman *Mystiek lichaam* veroorzaakte een enorme rel.

Maar zijn engagement is bovenal literair en dat maakt Frans Kellendonk (1951-1990) blijvend actueel en tot een van de beste naoorlogse schrijvers. “Op Kellendonk kun je blijven kluiven.”

TEKST: BEA ROS

‘**K**ies Kelly’. Met die slogan voerde Frans Kellendonk ooit op het Nijmeegse Dominicus College campagne voor een plek in de leerlingenraad. Het is een atypische anekdote die Peter Altena, ooit schoolgenoot en nu leraar op dezelfde school, opdist. Als Kellendonk iets niet was, dan wel politiek activist. Zo hield hij zich bij voorkeur verre van tv en publiciteit en was hij sociaal wat schuw. “Buiten zijn eigen privékring was hij stroef in de omgang. Hij had geen enkel talent voor smalltalk”, vertelt schrijver en boekhandelaar Maarten Asscher, destijds medewerker bij de uitgeverij van Kellendonks werk. Schrijver en criticus Arie Storm memoreert hoe Kellendonk ooit tegenover de weduwe Vestdijk zei dat toch echt niet al het werk van haar man zo bijzonder was.

Tegendraads zou je het ook kunnen noemen. Niet iemand die een blad voor de mond nam.

“Kellendonk was een intellectueel in de klassieke zin van het woord: hij kon tegen de heersende orde in denken”, stelt Jos Joosten, hoogleraar Nederlandse letterkunde aan de Radboud Universiteit. Wim Bronzwaer, hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap en in 1993 initiatiefnemer van de Kellendonk-lezingen (zie kader), zag in hem een ideaalbeeld: iemand met zowel wetenschappelijke als stilistische

begaafdheid die zich bovendien durfde uit te spreken over zaken die ertoe doen. “Hij is de beste schrijver van zijn generatie, dus van de schrijvers die tussen 1945 en 1960 zijn geboren”, vat Jaap Goedegebuure, emeritus hoogleraar Nederlandse letterkunde en biograaf van Kellendonk, het samen.

OPRECHT VEINZEN

Frans Kellendonk (1951-1990), wiens 25e sterfdag dit jaar wordt herdacht, studeerde Engels aan de Nijmeegse universiteit, waar hij in 1978 ook promoveerde. Lang pendelde hij tussen een carrière als wetenschapper en als schrijver, maar uiteindelijk koos hij voor de pen. Na het verschijnen van zijn debuut, *Bouwval* (1977), werd hij samen met andere schrijvers rondom het literaire tijdschrift *De Revisor* – Dirk Ayelt Kooijman, Nicolaas Matsier en Doeschka Meijsing – ingehaald als de Akademisten: in plaats van meeslepend te vertellen, construeerden zij nadrukkelijk hun verhaal. In een tweegesprek met Maarten 't Hart formuleerde Kellendonk

het in 1980 zo: 'Wij stellen de vorm van dat verhaal tegelijkertijd ter discussie, zodat de lezer weet wat hij leest en dus kritisch kan blijven.' En waar schrijvers als 't Hart hun best doen de werkelijkheid zo geloofwaardig en 'realistisch' mogelijk te verbeelden, zag Kellendonk dat streven naar realisme als een verloren zaak.

Die opvatting van het schrijverschap werkte hij later uit in het essay 'Idolen: over het tweede gebod' (1986), met daarin de beroemde, keer op keer aangehaalde woorden 'oprecht veinzen'. Kellendonk legt uit wat hij tegen realisme heeft – 'de pretentie als zouden we weten waar we het over hebben, kleineert het mysterie' – en formuleert dan wat hij als taak van de literatuur ziet: ironie. 'In plaats van te zeggen: "We weten waar we het over hebben," zegt de ironie: "We doen net alsof we weten waar we het over hebben, en we vergeten geen moment dat we maar doen alsof." Mijn definitie van iro-

nie luidt in twee woorden: oprecht veinzen. (...) Kunst moet nadrukkelijk onecht zijn.' Arie Storm vertelt hierdoor als schrijver vergaand beïnvloed te zijn: "Ik heb van hem geleerd dat literatuur geen realisme is. Kellendonk maakte daar een punt van, hij schudde de lezer om de twintig bladzijden wakker: let op, je leest een roman."

Kellendonk mag dan de letteren binnengewandeld zijn als Akademist, zijn plek in de literatuurgeschiedenis ontstijgt dit hokje, vindt Joosten. "Ik zie hem als scharnier tussen het academisme van *De Revisor* en het levensbeschouwelijke proza van mensen als Willem-Jan Otten en Désanne van Brederode. Zijn bondgenoten van weleer, Dirk Ayelt Kooijman en Nicolaas Matsier, zijn aan het verdwijnen naar de

periferie, Kellendonk blijft, ook al is hij dood. Dat toont hoe bijzonder hij is." En dat bijzondere, vult Goedegebuure aan, zit 'm erin dat voor Kellendonk literatuur bittere ernst was: "Ik heb hem ooit, in 1983, geportretteerd als postmodernist voor wie schrijven louter spel is. Daarop kreeg ik een verontwaardigde brief waarin hij daar enorm bezwaar tegen maakte. Au

fond was hij een buitengewoon toegewijd schrijver die zichzelf de taak had gesteld om in zijn literaire werk te getui-

gen van zijn maatschappelijk-filosofische standpunten. Zijn grote thema is de teloorgang van gemeenschap in de westerse samenleving."

"Hij kon tegen de heersende orde in denken"

SIGNEERSESSIE BIJ DEKKER V.D. VEGT, 1984 | FOTO: FLIP FRANSSSEN

ANTISEMITISME

En daarmee zijn we aanbeland bij zijn magnum opus, de roman *Mystiek lichaam* (1986). Goedegebuure, samen met Oek de Jong bezorger van het in april te verschijnen boek met brieven van Kellendonk, weet dat die deze titel al eerder had willen gebruiken, voor zijn roman *Letter en geest* (1982). De hoofdpersoon uit deze roman probeert vergeefs aansluiting te zoeken bij zijn collega's, maar beseft dat zij een *mystiek*

lichaam vormen waar hij buiten staat. In *Mystiek lichaam* werkt Kellendonk deze metafoer op bijzondere wijze verder uit. De lezer krijgt via een ouderwetse alwetende verteller een verhaal voorgeschoteld over de gemankeerde familie Gijselhart – een sjacheraar als vader, homoseksuele Broer die in de kunsthandel zit en zus Prul die zich laat bezwangeren door een jood. En dan roert ook nog een gepersonifieerde Geschiedenis haar mond. “Kellendonk

beschrijft op een ironische en groteske manier het verval van de samenleving, waarin elk bezielde verband ontbreekt”, zegt Goedegebuure. Joosten spreekt van “een fenomenale roman”: “Niet alleen stilistisch perfect, maar ook belangrijk vanwege zijn visie op de wereld.”

Bij verschijnen echter zorgde het boek voor een enorme rel. ‘Onmiskenaar anti-semitisme in sluiers van ironie’, kopte de recensie van toenmalig Kamerlid en criticus Aad Nuis in *de Volkskrant*. Het leidde tot bijval van andere critici, ingezonden brieven van boze lezers en het terugtrekken van de roman uit de destijds populaire ECI-reeks ‘Schrijvers van nu’. Hebben we hier te maken met een schrijver die de grenzen

van de vrijheid van meningsuiting overschreed? Nee, zeggen alle geïnterviewden resoluut. Wel met een klassiek staaltje van oppervlakkig lezen. Harry Bekkering, oud-hoogleraar Taal- en cultuurstudies: “Die rare Nuis wist niet dat je uitspraken over homo's en joden misschien wel moet omdraaien.” Asscher: “Kellendonks weigering om als auteur steeds ‘foei’ te roepen wanneer een personage iets abjects

zegt of denkt, leidde zelfs bij een intelligent lezer als Aad Nuis tot een volkomen ontspoorde reactie.” “Van een ongehoorde politiek-correcte drammerigheid”, stelt Joosten. De kern van Nuis' aanklacht lag bovendien niet in de roman zelf, maar in deze uitspraak van de schrijver in een interview met de NRC: ‘De luie suggestie dat er zoiets als een multiculturele samenleving zou kunnen bestaan is even gevaarlijk als eng nationalisme. Alsof mensen niet voor een groot deel hun identiteit ontlenen aan de cultuur die hen omringt. Die soort domheid, dat soort goedbedoelde achterlijkheid – daar maak ik me nu zorgen om. Een straat waar men op de ene hoek een katholieke kerk probeert te handhaven, op de andere hoek een moskee en nog een hindoe-tempeltje ergens in het midden, is een straat waar binnen de kortste keren helemaal geen godsdienst en helemaal geen gemeenschap meer zullen zijn.’ Nuis greep de laatste zinnen aan om Kellendonk te betichten van onverdraagzaamheid. Joosten: “Hij rukte niet alleen een citaat uit zijn verband, hij legde dit ook nog eens ten onrechte over dit boek heen. Ik hoop dat hij daarvoor eeuwig brandt in de hel.” In zijn lezing ‘Ons Wilde Westen’ (1986) diende Kellendonk Nuis van repliek. Kellendonk plaatst hierin publieke opinie en literatuur, burger en schrijver, het wij en ik tegenover elkaar, de eerste is zelfgenoegzaam en overtuigd van het eigen gelijk, de tweede daarentegen trekt in twijfel: ‘Ethiek betekent voor het “ik”: het kwaad in zichzelf onderkennen. (...) Ook al schrijft hij over ideeën die hem als burger heilig zijn, in zijn roman zal hij

Een writer's writer

Sinds 1993 organiseert de Radboud Universiteit de jaarlijkse Frans Kellendonk-lezing. De lezingen moeten geen literaire analyse van Kellendonks werk zijn, maar juist een bredere reikwijdte hebben, legt medeorganisator Harry Bekkering uit. “Ze moeten gaan over literatuur en samenleving, het leven en het geloof.” Sprekers – doorgaans schrijvers – wordt wel gevraagd op enig moment in hun lezing aan te haken bij thema's van Kellendonk. Zo sprak Arnon Grunberg over ironie, vertelde Willem Jan Otten hoe hij door Kellendonk katholiek is geworden, onthulde A.F.Th. van der Heijden hoe hij schatplichtig is aan Kellendonk en stond Maarten Asscher stil bij literatuur en engagement.

Naast de roman *Mystiek lichaam* lopen twee citaten van Kellendonk als rode draden door de lezingen. Dat is het oprecht veinzen (zie hoofdverhaal) en de uitspraak ‘Ik heb in het hart van de schepping een leemte ontdekt waar God, als Hij bestaat, mooi in zou passen, maar helaas is het niet zo dat het geloof begint waar het verstand ophoudt.’ Ze vertolken de kern van Kellendonks schrijverschap: hoe je de taal en verbeelding moet benutten om een antwoord te vinden op een uiteengevallen samenleving.

Het kost de organisatie geen enkele moeite schrijvers te vinden voor de lezing. “Op Kellendonk kun je blijven kluiven”, zoals Jos Joosten het zegt. Volgens Bekkering komt het ook omdat Kellendonk een echte *writer's writer* is, vooral inspirerend voor collega-schrijvers. Dat gaat tot de dag van vandaag door. Niña Weijers verwijst in haar debuutroman *De consequenties*, bekroond met de Anton Wachterprijs 2014, expliciet naar het oprechte veinzen. Arie Storm, fan vanaf zijn tienerjaren (“Het eerste boek dat ik met eigen geld kocht, was *Letter en geest*”) en ooit afgestudeerd op Kellendonks werk, werkt aan een boek waarin hij Kellendonk als ik-verteller vanuit de hemel laat kijken naar de literatuur en samenleving van de 21e eeuw. “Het wordt iets tussen een roman en een biografie in. Hij is een interessant romanpersonage omdat hij gespleten is. Hij was de schuwe huiskamerprofessor, maar wist de boel ook flink op te schudden.”

ze op losse schroeven zetten, belachelijk maken desnoods. Als schrijver is hij wijzer dan als burger.'

In 1987 kreeg hij voor zijn roman de Bordewijkprijs. Mede een statement in de Nuis-gekte, vertelt Bekkering, destijds jurylid. "Kellendonk zag de prijs terecht als rehabilitatie."

GEVAARLIJKE IDEEËN

Een schrijver dus die zich zorgen maakte over de multiculturele samenleving nog voor dat bon ton was en die zich verhiel tot de katholieke kerk als een gelovige ongelovige – eveneens atypisch voor zijn tijd. Natuurlijk was er de vrolijke katholiek Gerard Reve. Maar voor Kellendonk was het geloof een ernstige zaak. Hij wilde wel geloven, maar kon het niet en kon tegelijkertijd ook geen afscheid nemen van de moederkerk. "Ik denk liever dat ik, een ongelovige, toch Gods werk doe, dat ik Zijn blinde handlanger ben en door mijn werk mezelf schep naar Zijn

onderzoeken. "Hij trad de wereld op een onverschrokken manier tegemoet, heel persoonlijk en tegelijk universeel. Hij durfde via zijn verbeelding onderzoeken die vele malen groter waren dan zijn eigen bestaan. En hij hanteerde daarbij een heel zuiver en geache-

veerd Nederlands, dat nog altijd tintelt van frisse formulering. *Mystiek lichaam* is zowel een meesterwerk van taal als een complex en hoog spel met gevaarlijke ideeën: meer engagement in een literair kunstwerk kun je niet wensen." En dan gevaarlijk niet in de zin van moreel verwerpelijk, maar juist moreel prikkelend.

Mystiek lichaam mag dan de eerste roman over aids zijn geweest (de ziekte die Kellendonk zelf velde) en hij mocht dan plannen hebben voor een roman over de moord op de Antilliaanse Kerwin

PROMOTIE AAN DE RABBOUD UNIVERSITEIT, 1978 | FOTO: KDC

schap aan? Niet uit zichzelf, weet leraar Peter Altena. "Jonge schrijvers als Philip Huff en Niña Weijers, die ook schrijven over het zoeken naar betekenis en samenhang, staan toch dicht bij de leefwereld van jongeren. Maar ik kan hen wel tot het lezen van Kellendonks werk verleiden. Ik heb wel eens leerlingen gehad die na het lezen van *Mystiek lichaam* vroegen: meneer, is dat niet discriminerend? Als ik vertel dat Kellendonk zelf homo was, gaan ze erover nadenken."

Joosten laat studenten *Mystiek lichaam* lezen en merkt dat ze het waarderen. "Maar de wereld die hij oproept, is anders voor hen. Zij letten eerder op zijn mooie taal en zijn ironie over de kunstwereld en het yuppendom dan dat ze affiniteit met zijn levensbeschouwing hebben." Dat Kellendonk zijn plek op de Olympus toch zal behouden, daarover zijn ze het allemaal eens. Asscher stelt dat Kellendonk juist door zijn literaire engagement actueel blijft. "De betekenis van zijn werk is in de afgelopen kwart eeuw alleen maar gegroeid. De grote maatschappelijke thema's waar Kellendonk als een literaire verkenners mee experimenteerde, zijn nu volop deel van ons dagelijks bewustzijn, zoals vreemdelingenhaat, discriminatie en het cynisme van het geld. Iedereen die nadent over zijn bestaan en over de actualiteit vindt in het werk van Frans Kellendonk zowel een spiegel als een vergezicht." ■

Kijk voor meer informatie over schrijver en werk op www.kellendonkfonds.nl en www.dbnl.org.

"Juist door zijn literair engagement actueel"

beeld en gelijkenis, zoals hij Zichzelf schept door mij." Voor Maarten Asscher belichaamt Kellendonk de ultieme vorm van literair engagement. Hij gaat voorbij de eerste drie vormen die Asscher in de Kellendonk-lezing 2015 onderscheidde: geen lid van een politieke of maatschappelijke club, geen schrijver van ingezonden stukken, geen actueel straatruoer in zijn werk, maar een schrijver die de taal benut en vernieuwt om de wereld te verwoorden en te

Duinmeijer, Kellendonks kracht ligt niet in maatschappelijk realisme, maar in het aftasten van een wereldbeeld. Peter Altena: "De wereld waarin hij opgegroeid is, kukelt in elkaar en hij probeert dingen weer betekenis te geven. Dat is wat iedere generatie overkomt, dat de wereld die je kent, ophoudt te bestaan." Goedegebure vult aan: "Kellendonk weet dat een terugkeer naar de premoderne, harmonieuze samenleving niet meer kan, hij bedrijft in die zin een ambigue manier van cultuurkritiek. Hij hield er geen solide ideologie op na, maar is juist ambigu. In een van zijn brieven noemt hij zichzelf een moralist." Hebben jongeren van nu daar nog bood-